

Особливості структури послуг фінансових посередників в Україні

Роботу присвячено дослідженню особливостей структури фінансових послуг, що надаються фінансовими посередниками в умовах трансформаційної економіки України. Проаналізовано фінансові послуги банківських установ; надано характеристику фінансових послуг небанківських кредитних інститутів (лізингові і факторингові компанії, кредитні спілки); розглянуто стан фінансових послуг контрактних фінансових інститутів (страхові компанії, ломбарди, інститути спільного інвестування, пенсійні фонди, довірчі товариства); виявлено особливості структури фінансових послуг в контексті перехідного періоду розвитку економіки України.

The paper is devoted to the research of the specific features of financial services structure. The structure is formed by the financial intermediaries in Ukraine during the transformation period. Financial services of banks are analyzed; the characteristic of non-bank institutions financial services is given; the condition financial services provided by contract institutions is reviewed; the specific features of financial services structure are revealed under condition of transformation period in Ukraine economy.

Одна з ідей неокласичної економічної теорії полягає в тому, що ефективність економіки країни зумовлюється мобільністю капіталу і станом фінансового ринку, ступінь розвитку якого характеризується складом фінансових посередників і комплексом (структурою) послуг, які надаються ними. Сучасний фінансовий сектор України, внаслідок інституційних та функціональних характеристик, не повною мірою відповідає тенденціям світових фінансових ринків. Враховуючи це, а також макроекономічні тенденції останніх 5 років в Україні (зростання обсягів вироблених послуг, доходів населення, грошових заощаджень фізичних осіб, які відображають потенційний попит на послуги фінансових посередників [16; 31, с. 78-79]), напрямком даного дослідження постає актуальним.

Ринок фінансових послуг в Україні знаходиться на початковому етапі становлення, так само, як і інші складові ринкової інфраструктури. На сьогоднішній день розроблено спеціальне законодавство, створено інституційно-правові основи розвитку інвестиційних, банківських і договірних ощадних інститутів, впроваджено систему державного контролю за ринком фінансових послуг тощо. Проте, незважаючи на досягнуті успіхи в розбудові фінансового ринку, залишається проблема незбалансованості структури фінансових послуг в Україні, що, переважним чином, зумовлюється особливостями трансформаційного етапу розвитку економіки.

Дослідження розвитку фінансового ринку слугують тією основою, яка сприяє визначенню певних напрямків у розбудові економіки, а відтак увага дослідників до комплексу послуг фінансових посередників є суттєвою. Вітчизняні вчені у своїх працях зосереджують увагу, головним чином, на дослідженні фінансового сектора країн Центрально-Східної [2, с. 77] і Західної Європи [3, с. 98], США [4, с. 119], що опосередковано вказує на структуру фінансових послуг, або на характеристиці окремих секторів фінансового ринку [11, с. 107]. Окремо також можна зазначити й ті дослідження, в яких проводиться загальний порівняльний аналіз послуг фінансових посередників Європейського Союзу і України [10, с. 27], а також розглядається структура одиначної послуги в методологічному аспекті [5, с. 69]. Однак залишаються нерозкритими питання особливостей структури фінансових послуг, що мають прояв в умовах економічного зростання, макроекономічних та інституційних перетворень, які протягом останніх років спостерігаються в економічній динаміці України. Цим самим зумовлюється мета даного дослідження, що полягає у характеристиці і уточненні структури послуг фінансових посередників та визначенні її особливостей з урахуванням специфіки перехідного періоду.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення наступних основних задач: проаналізувати фінансові послуги банківських уста-

нов; надати характеристику фінансових послуг небанківських кредитних інститутів (лізингові і факторингові компанії, кредитні спілки); розглянути стан фінансових послуг контрактних фінансових інститутів (страхові компанії, ломбарди, інститути спільного інвестування, пенсійні фонди, довірчі товариства); виявити особливості структури фінансових послуг в контексті перехідного періоду.

Одним із чинників, що впливають на ідентифікацію структури фінансових послуг, є інституційний склад фінансового посередництва. Кожна країна має свою класифікацію видів фінансових посередників. Переважним чином, це зумовлюється рівнем економічного розвитку країни, практичними фінансовими потребами, національними правилами ведення бізнесу, психологією, культурою і т.д.

Враховуючи вітчизняний і міжнародний досвід, а також національні відмінності в інституціональних структурах фінансових ринків, прийнято виділяти такі види фінансових посередників:

1. Банківські установи (комерційні, інвестиційні банки).
2. Небанківські кредитні інститути (лізингові і факторингові компанії, кредитні спілки).
3. Контрактні фінансові інститути (інститути спільного інвестування, пенсійні фонди, страхові компанії, ломбарди).

Оцінка фінансових послуг кожної групи фінансових посередників мінімально містить такі елементи: кількість інститутів, динаміка обсягів послуг, тенденції і проблеми розвитку інститутів і послуг. Решта елементів диктується специфікою секторів фінансового посередництва, що часто зумовлюється законодавчими обмеженнями на здійснення тих чи інших видів діяльності окремими інститутами фінансових посередників. З огляду на це буде надана характеристика структури фінансових послуг всієї системи фінансового посередництва України.

Фінансові послуги банківських установ

В межах банківського посередництва можна виділити комплекси традиційних і нетрадиційних фінансових послуг. В той час як перші зумовлюються процесами формування, розміщення банківських ресурсів, а також взаєморозрахунками між клієнтами, другі передбачають захоплення нових ринкових ніш під впливом зростаючої конкуренції, мотивів диверсифікації діяльності тощо.

Серед традиційних банківських послуг переважає кредитування клієнтів, що залишається найбільш прибутковим видом діяльності. Крім того, банки надають різноманітну гарантійну підтримку, послуги за чеками і картками, депозитні (зберігання грошей) та депозитарні (зберігання цінних паперів) послуги, здійсню-

ють розрахунково-касове обслуговування, виконують валютні операції, супроводжують міжнародні кредитні лінії тощо.

Нетрадиційні послуги відображають рівень управління і фінансової активності та являють собою операції з цінними паперами, обслуговування емісій на первинних ринках, факторинг, форфейтинг, лізингові схеми, операції з дорогоцінними металами.

Банківські посередницькі послуги на ринку цінних паперів мають широкий спектр. Серед них: зберігання фондів активів, купівля-продаж цінних паперів (за дорученням, за власний рахунок), клірингові послуги, організація первинного розміщення цінних паперів, підтримання необхідного рівня ліквідності на біржових і позабіржових майданчиках і т.д.

Співвідношення між традиційними, нетрадиційними послугами, а також послугами банківських установ на ринку цінних паперів формувалося на тлі позитивних макроекономічних трендів. Так, аналіз даних щодо розміщення вільних коштів підприємств і заощаджень населення у комерційних банках дозволяє зробити наступні висновки. За 1995-2002 рр. грошова складова ресурсів банків має тенденцію до постійного зростання, розширюючи можливості активних банківських операцій. Позитивною є й динаміка приросту коштів на рахунках як юридичних, так і фізичних осіб (майже у 8,7 раза та 30,8 раза відповідно за згаданий період) [16, с. 82]. Причому пік прогресу приходиться на 2000 р. – 153%, досягнувши, з невеликим спадом, відмітки у 147% за 2002 р. Структурно вклади населення і організацій у національній валюті перевищують аналогічний показник в іноземній валюті. Стрімке зростання вкладів, особливо у 2001 р. (коли сума майже подвоїлася – 92% приросту), можна вважати початком періоду відновлення довіри населення до національної валюти [16, с. 77]. За вказаний період депозити в іноземній валюті зросли у 7,6 раза, що можна пояснити підвищенням конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках і, як наслідок, підвищенням рівня експорту та величини виручки в іноземній валюті.

На фоні позитивних тенденцій щодо вкладів населення і підприємств існує значний розрив між відсотковими ставками комерційних банків за кредитами і депозитами (до 3 разів у 2000 р.). Звичайно, банки намагаються перестраховатися шляхом включення значної премії за ризик, проектування трансакційних витрат і норми прибутку на відсоткову ставку, але це призводить до подорожчання кредитів і падіння привабливості пропозицій по депозитах.

Заборгованість економічних агентів за кредитами, наданими комерційними банками, у 1995-2002 рр. зросла у 10,1 раза (включаючи кредити

в національній та іноземних валютах). При цьому найбільший темп зростання зафіксовано у 2000 р. – 62%. Проте частка кредитів, наданим суб'єктам господарювання відносно ВВП, залишається малозначною – порядку 18%, тоді як у розвинених країнах цей показник становить 30-40% [9, с. 21].

Подальшого розвитку отримало впровадження платіжних карток та інфраструктури їх обслуговування. За станом на 1 січня 2004 року 87 банків (55% від загальної кількості) були членами внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем і здійснювали емісію, еквайринг платіжних карток. Загальна кількість платіжних карток, емітованих українськими банками, за якими протягом року була здійснена хоча б одна операція, у 2003 році збільшилася майже вдвічі – з 6150 тис. шт. до 11529 тис. шт. [14, с. 55], з них майже 80% припадає на платіжні системи Master Card і VISA [14].

За станом на 1 січня 2004 року в Державному реєстрі банків зареєстровано 179 банків. Капітал діючих банків на кінець звітного року становив 12,9 млрд. грн. і за 2003 рік збільшився на 2,9 млрд. грн., або на 29,1% (торік – на 27,1%).

Основною статтею доходів залишалися процентні доходи, обсяги яких за рік зросли на 38,5%, а їх частка у загальному обсязі доходів зросла на 2,3 процентного пункту й на кінець 2003 року становила 67,9%. Більшу частину процентних доходів (79,7%) отримано за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, що свідчить про структурне домінування традиційних видів банківських послуг. Комісійні доходи банків у 2003 році порівняно з минулим роком зросли на 865 млн. грн., або на 33,3%, і становили 3,5 млрд. грн. [14, с. 57].

Незважаючи на позитивну тенденцію до на-

рощування у 2003 році обсягів довгострокового кредитування економіки, кредитний ринок зберігав свою короткострокову спрямованість. У загальному обсязі кредитних вкладень в економіку України 93,5% кредитів спрямовувалося на забезпечення потреб поточної діяльності суб'єктів господарювання. У звітному році значно розширилося кредитування фізичних осіб, що сприяло підвищенню життєвого рівня населення та розширенню внутрішнього споживчого ринку. Спрощення процедури отримання населенням кредитів та контролю за їх цільовим використанням суттєво збільшило їх обсяги. Вимоги банків за кредитами, наданими фізичним особам, на 01.01.2004 р. становили 9 млрд. грн., або зросли за 2003 рік у 2,7 раза, в тому числі за довгостроковими – у 3,7 раза.

Попри позитивні процеси у банківській системі України актуальним залишається питання капіталізації. Капітал банків зростав нижчими темпами, ніж активи та зобов'язання банків. Високим залишався рівень процентних ставок за наданими кредитами, що було зумовлено низькою платоспроможністю багатьох позичальників та високими ризиками неповернення кредитів, збереженням високого рівня процентних ставок за депозитами, акумуляцією значних фінансових ресурсів на рахунках Держказначейства.

Фінансові послуги небанківських кредитних інститутів

Лізингові компанії

У 2003 році подали інформацію про свою діяльність 14 лізингових компаній (табл. 1) [12, с. 13].

Таблиця 1

Лізингові операції, здійснені лізинговими компаніями, млн. грн.

Вид лізингу	2002 рік	I півріччя 2003 року
Фінансовий	320,67	190,27
Оперативний	9,63	21,04

Складено за [12].

Наведені дані свідчать про скорочення операції за одним з видів лізингу на користь іншого.

Факторингові компанії

Відповідно до положень нового Цивільного кодексу України операції фінансування суб'єктів підприємницької діяльності під відступлення права грошової вимоги через договори факторингу мають право здійснювати виключно банки, фінансові установи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, якщо це прямо передбачено законом. Статистичні дані свід-

чать, що у звітному періоді як факторингові ідентифікували себе 8 компаній (на 1 липня 2004 – 7).

Факторингові операції є гнучким інструментом функціонування торгівлі, максимально враховуючи інтереси сторін комерційних угод. Загальні обсяги дебіторської та кредиторської заборгованості всіх суб'єктів господарювання, як підґрунтя для надання послуг факторингу, станом на 1 травня 2004 року склали відповідно 301,7 млрд. грн. та 374,4 млрд. гривень [15, с. 1].

За даними Нацбанку, на 01.07.2003 р. у структурі кредитів, наданих суб'єктам підприємницької діяльності, факторинг становить лише 0,1% загального обсягу, або 36 млн. грн. Втім, можна очікувати, що до кінця року обсяги факторингових операцій досягнуть 150-200 млн. грн. за основними гравцями. При цьому, на думку фахівців, факторингові послуги дешевшати-муть.

Значення міжнародного факторингу для України зростає у зв'язку зі збільшенням зовнішньоторговельного обороту товарами та послугами. У 2003 році зовнішньоторговельний оборот товарами становив 46, 1 млрд. дол. США, що на 32% більше, ніж у 2002 році. За 4 місяці 2004 року зовнішньоторговельний оборот товарами збільшився на 41,9% (імпорт – на 34%, експорт – на 49,9%) [15, с. 4].

Кредитні спілки

Світовий досвід свідчить, що на ринку мікрокредитування особливо успішно діють різні типи небанківських кредитних установ. На сьогодні в Україні зареєстровано 585 кредитних спілок (1100 у 2003 р.) [17, с. 1]. Більша частина кредитних спілок сконцентрована у м. Києві, Київській, Донецькій, Луганській, Львівській областях. У кредитних спілках об'єднані понад 575 тисяч фізичних осіб, з яких лише 57 тисяч мають внески (вклади) на депозитні рахунки, а 269 тисяч мають чинні кредитні договори. Таким чином, переважна частина членів кредитних спілок активно не користується їх послугами.

Загальні активи кредитних спілок за перше півріччя 2004 року зросли на 32% та становлять 969,8 млн. грн., з яких понад 72% (701 млн. грн.) – це продуктивні та решта 28% (268,8 млн. грн.) – непродуктивні активи [17, с. 1].

Продуктивні активи кредитних спілок розподіляються наступним чином: 1) кредити, надані членам кредитних спілок, становлять 63% (613 млн. грн.); 2) кредити, надані кредитним спілкам, становлять біля 1% (10 млн. грн.); 3) фінансові інвестиції становлять близько 8% [17, с. 3].

Існує дуже висока заборгованість за простроченими та неповерненими кредитами (48,97 млн. грн.) і досить висока заборгованість за безнадійними кредитами, що свідчить про значну ризикованість надання фінансових послуг кредитними спілками.

Загальний капітал протягом першого півріччя 2004 року збільшився на 53% і на 01.07.2004 р. становив близько 265 млн. грн. В цілому по сукупності кредитних спілок співвідношення капіталу до зобов'язань становить 52,7%, що свідчить про достатню платоспроможність значної кількості кредитних спілок.

Одним з важливих показників діяльності кредитної спілки є норматив достатності її капіталу, за яким капітал кредитної спілки не може бути меншим, ніж 10% від суми її загальних зобов'язань. Майже 30% кредитних спілок не виконують цієї вимоги, що свідчить про більш ніж десятикратне перевищення зобов'язань над капіталом [17, с. 3].

Сума кредитів, наданих членам кредитних спілок, збільшилася за перше півріччя 2004 року на 40,8% і на кінець періоду становила 613 млн. грн. За терміном погашення структура наданих кредитів змінюється в бік переваги довгострокових кредитів (>12 міс.) у порівнянні з короткостроковими (до 3 міс.), які за звітний період зменшилися на 17,5% [17, с. 4].

Структура кредитного портфеля кредитних спілок наведена у табл. 2.

Таблиця 2

Структура кредитного портфеля кредитних спілок України

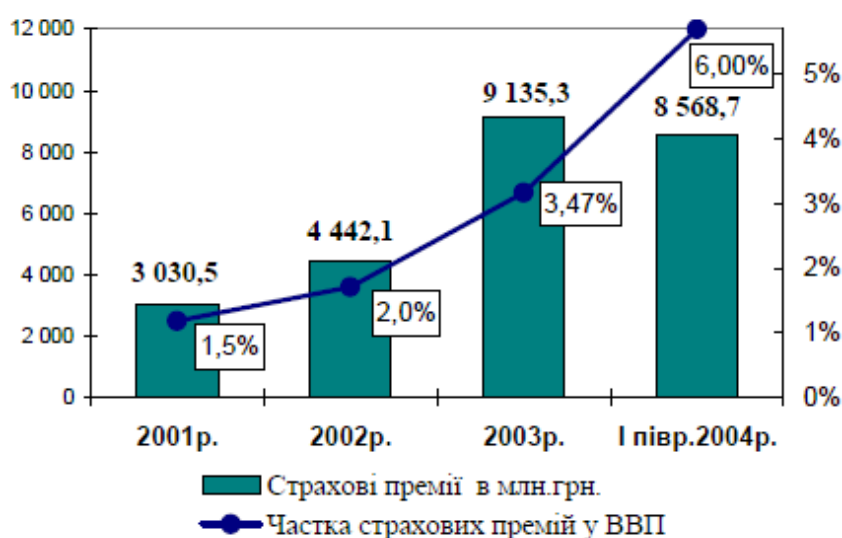
Кредити	Питома вага у кредитному портфелі
Споживчі	74%
Комерційні (для здійснення господарської діяльності)	3%
На придбання, будівництво, ремонт житла	3%
На ведення фермерських та особистих селянських господарств	2%
На інші потреби	18%

Складено за [17].

Отже, більшість кредитів, що надаються кредитними спілками, носять споживчий характер, хоча значна частка належить комерційним та кредитам на інші потреби. Кредити надаються за процентними ставками від 18 до 76% річних залежно від терміну, цілей кредиту та місцезнаходження кредитних спілок.

Виходячи з тенденцій, можна очікувати, що найближчим часом кредитні спілки будуть відігравати значну роль у розвитку фінансового сектора України. Особливо це стосується галузі мікрокредитування: споживчі кредити та кредити, надані на ведення фермерських та особистих селянських господарств (рисунок).

Валові страхові премії та частка у ВВП за останні 3 роки (2001-2003рр.та I півр.2004)

Фінансові послуги контрактних фінансових інститутів

Страхові компанії

Найдинамічнішим за темпами розвитку є ринок страхових послуг. Кількість страхових компаній станом на 01.07.2004 р. – 374 (за станом на 01.07.2003 р. – 350, станом на 31.12.2002 р. – 338 страхових компаній). В тому числі 37 страховиків, які здійснюють страхування життя, та 337 страховиків, які здійснюють види страхування інші, ніж страхування життя [8, с. 1].

Загальна (валова) сума страхових премій, отриманих страховиками за I півріччя 2004 року, становить 8568,7 млн. грн. У порівнянні з I півр. 2003 року обсяги вказаного показника зросли на 4664,3 млн. грн. (у 2,2 раза). Сума страхових премій, отриманих безпосередньо від страхувальників, за I півр. 2004 року становить 4780,4 млн. грн., в тому числі від страхувальників-громадян – 437,2 млн. грн. [8, с. 1]. За останні 3 роки (з 2001 по 2003 рр.) страхові премії зросли в 3 рази в абсолютних цифрах.

Загальна (валова) сума страхових виплат, здійснених страховиками за I півр. 2004 року, становила 456,2 млн. грн. У порівнянні з I півр. 2003 року сума страхових виплат зросла на 63,4 млн. грн. (у 1,16 раза). Обсяг виплачених безпосередньо страхувальникам страхових сум/відшкодувань становив 425,4 млн. грн., в тому числі страхувальникам-громадянам 204,2 млн. грн. [8, с. 1] За останні 3 роки (з 2001 по 2003 рр.) страхові виплати зросли більш ніж в 2 рази.

За I півріччя 2004 року збереглися річні тенденції щодо збільшення темпів росту страхових премій з страхування життя – у 3 рази у порівнянні з I півріччям 2003 року. За аналогічним порівнянням у 2,26 рази зросли страхові премії з майнового страхування. Вже традиційно, страхування фінансових ризиків займає половину від всіх надходжень страхових премій по ринку (за I півр. 2004 р. – 51%), в преміях з добровільних видів страхування – 53,2%. Лише за видами державного обов'язкового страхування відбулося зниження страхових премій на 23,1% проти I півр. 2003 року.

Зросли темпи росту страхових виплат з добровільного особистого страхування – до 175,4%, страхування життя – 276,9%, з добровільного майнового страхування – 117,6%. З інших видів страхування відбулося зниження темпів росту у порівнянні до аналогічного періоду 2003 року, а саме з страхування фінансових ризиків темпи спаду становили 26,3%, з недержавного обов'язкового страхування – 64,7%, з добровільного страхування відповідальності – 89,0% та 73,2% з недержавного обов'язкового страхування. Страхові виплати за всіма видами страхування у I півр. 2004 року порівняно з I півр. 2003 року зросли лише на 16,1% [8, с. 2].

За I півр. 2004 року структура страхових премій, тобто питома вага страхових премій за видами страхування у загальних (валових) надходженнях страхових премій не змінилася (табл. 3).

Таблиця 3

Структура страхових премій за видами страхування

Види страхування	Сума премій, млн. грн.	Питома вага, %
Добровільне особисте	102,4	2,25
Страхування життя	73,3	0,86
Добровільне майнове, крім фінансових ризиків	3051,1	35,61
Добровільне страхування відповідальності	599,6	7,0
Недержавне обов'язкове	262,7	3,07
Державне обов'язкове	18,6	0,22
Страхування фінансових ризиків	4371,0	51,01

Складено за [8].

За I півріччя 2004 року рівень страхових виплат становив 5,32%, що менше на 4,74%, ніж у I півріччі 2003 року. Найвищий рівень виплат у I півріччі 2004 року спостерігався у сфері державного обов'язкового страхування (94,09%) та добровільного особистого страхування (78,85% у порівнянні із 48,19% за аналогічний період 2003 року) [8, с. 4]. За усіма видами страхування, крім добровільного особистого, спостерігається зменшення рівнів страхових виплат.

За договорами перестрахування ризиків виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальниками страховики (цеденти, перестрахувальники) сплатили 5,34 млрд. грн. (62% від валових страхових премій по ринку), з них: 1) перестраховикам-нерезидентам – 1,55 млрд. грн. (19% від валових премій по ринку); 2) перестраховикам-резидентам – 3,75 млрд. грн. (43% від валових премій по ринку).

Страховики отримали на перестрахування ризиків від інших страховиків (перестрахувальників, цедентів) 3 304,2 млн. грн., в тому числі від перестрахувальників-нерезидентів 10,6 млн. грн. [8, с. 6].

Недостатньо розвинуті в Україні такі соціально значущі види страхування, як пенсійне, медичне та страхування життя. В Україні застрахованими є лише близько 10% ризиків, тоді як у більшості економічно розвинених країн цей показник сягає 90-95%.

Ломбарди

Основним видом діяльності ломбардів є надання миттєвих, короткострокових та невеликих за розміром позик на власний ризик під заставу. Виключно наданням позик під заставу займаються 85 ломбардів. Доволі активно ломбарди впроваджують такі види діяльності, як торгівля невикупленим із застави майном, скупка, ремонт, виготовлення і торгівля ювелірними виробами. Існують ломбарди, які займаються лише роздрібною торгівлею. Розміри й масштаби діяльності ломбардів значно різняться між собою. Сформований статутний капітал коливається в

межах від 0,10 до 7,2 млн. грн. і у більшості випадків формується за рахунок грошових коштів. Найбільша величина активів становить 12,8 млн. грн. [12, с. 10]. Значна кількість ломбардів (45) у процесі своєї діяльності утворює філії та представництва. Так, 2 ломбарди, які утворили власні мережі по всій території України, мають по 58 філій. Слід звернути увагу на факт наявності збитків за перше півріччя 2003 року у 7 ломбардів. Загальна сума збитків становить 37,7 тис. грн. Прибуток, отриманий 181 ломбардом за перше півріччя 2003 року, за даними самих ломбардів, становив 4,4 млн. грн. Загальна сума позик під заставу, наданих ломбардами, становить 35,5 млн. грн. В заставу отримано майна на суму 40,4 млн. грн. Основними видами забезпечення виступають вироби з них металів та коштовного каміння, автомобілі, посуд, побутова техніка, шкіряний одяг, хутро, комп'ютерна техніка та оргтехніка, мобільні телефони, годинники.

Відсоткова ставка за наданими позиками коливається від 0,5 до 1% на день (від 180 до 360% на рік). Точна інформація щодо діяльності фактично діючих кредитних спілок та ломбардів з'ясується лише після проведення Держфінпослуг їх реєстрації і перереєстрації та внесення до Державного реєстру фінансових установ.

Інститути спільного інвестування

Законом України "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)" від 15.03.2001 р. № 2299-III визначено, що інститут спільного інвестування (далі по тексту ІСІ) – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

За станом на 01.07.2004 р. налічується 76 (30 – інвест. фонди, 46 – взаємні фонди інвест. компаній) інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній. Київський регіон має

найбільшу кількість інститутів спільного інвестування. На вищезазначену дату в обігу на ринку цінних паперів знаходилось 279,67 млн. шт.

інвестиційних сертифікатів (далі ІС), загальна балансова вартість яких становила 77,21 млн. грн. (табл. 4).

Таблиця 4

Показники діяльності ІСІ

Показники діяльності ІСІ	На 01.01.2002	На 01.01.2003	На 01.01.2004	На 01.07.2004
Загальна вартість чистих активів (млн. грн.)	352,43	329,01	261,72	279,67
Загальна балансова вартість фінансових вкладень (млн. грн.)	314,79	296,59	243,56	255,64
Загальна балансова вартість ІС, що розміщені серед учасників (млн. грн.)	127,69	94,94	82,47	77,21
Загальна кількість ІС в обігу (млн. шт.)	400,04	221,06	279,43	208,43

Складено за [7].

На ринку цінних паперів відбувається реорганізація інвестиційних фондів. У зв'язку з цим спостерігалось зменшення загальної вартості фінансових вкладень, за станом на 01.10.2003 р. спостерігається зменшення на 24,82 млн. грн., порівняно з розміром цього показника за станом на 01.01.2003 р. [13].

Загальна балансова вартість активів ІСІ за станом на 01.07.2004 р. склала 291,67 млн. грн. [7, с. 10]. Обсяги цінних паперів, що входять до активів ІСІ, складають 268,58 млн. грн., або 92% від загального обсягу активів ІСІ. Питома вага цінних паперів у складі активів суттєво різни-

ся у різних ІСІ. Спостерігаються дві тенденції, що спричинили таке становище: 1) низький рівень ліквідності цінних паперів на фондовому ринку; 2) розміщення ІСІ своїх активів у грошових коштах на депозитних рахунках комбанків, інших, більш ліквідних, видах вкладень, у зв'язку з наближенням часу закінчення діяльності багатьох ІСІ. У власності ІСІ знаходились цінні папери 3176 емітентів. Інвестиційний портфель ІСІ на 89,31% складався з акцій, 8,14% з векселів і тільки 2,55% з інших фінансових інструментів (табл. 5) [7, с. 10].

Таблиця 5

Перелік та обсяги фінансових інструментів інвестиційного портфеля ІСІ

№ з/п	Назва цінного паперу	Обсяг, млн. грн.	Відсоток від загального обсягу фінансових вкладень (%)
1	Акції	239,87	89,31
2	Вексель	21,87	8,14
3	Депозитні сертифікати НБУ	0,58	0,21
4	Інвестиційні сертифікати	0,33	0,12
5	Інші	2,24	0,84
6	Облігації підприємств	2,48	0,93
7	Ощадні сертифікати	1,21	0,45
Разом		268,58	100,00

Складено за [1].

Пенсійні фонди

Роль недержавних пенсійних фондів надзвичайно важлива для української економіки, оскільки значно збільшує її інвестиційні можливості і для населення, бо дозволяє забезпечити додатковий до державного соціальний захист. Крім того, активи пенсійних фондів є одним із засобів зростання та сталого функціонування фінансового ринку. Починаючи з 1992 року, в Україні функціонують небанківські фінансові установи,

які (з огляду на чинне на той час законодавство) надають відповідні послуги. При первинному формуванні інформаційної бази існуючих недержавних пенсійних фондів до списку було внесено 55 організацій, що зареєстровані як недержавні пенсійні фонди. З них 47 фондів реально функціонують. Решта припинила своє існування. Загальний обсяг активів, залучених до діючих недержавних пенсійних фондів, становить 16 млн. грн. Слід зазначити, що майже 90% ак-

тивів акумульовані чотирма найбільшими пенсійними фондами: 1) Народним пенсійним фондом “Україна” (м. Київ, 7,8 млн. грн.); 2) Укоопспількою (м. Київ, 3,6 млн. грн.); 3) Кримспоживспількою (м. Сімферополь, 1,6 млн. грн.); 4) фондом “Добробут” (м. Київ, 1,2 млн. грн.) [12, с. 11].

Загальна кількість громадян, які беруть участь у недержавному пенсійному забезпеченні, становить приблизно 31 тис. осіб. При цьому 72% загальної кількості учасників залучені до 4 фондів, 3 з яких належать до найбільших за обсягом пенсійних активів. З 22 діючих пенсійних фондів 13 (60%) належать до споживчої кооперації. У середньому на одного учасника пенсійного фонду припадає 1132 грн. активів пенсійного фонду. Щомісячний розмір пенсійних виплат учасникам пенсійних фондів коливається від 8 грн. до 750 грн., у середньому ця сума становить 40-50 грн. на місяць [12, с. 12]. Найбільша кількість діючих недержавних пенсійних фондів розташована у м. Києві – 7 із 22.

Довірчі товариства

Поняття довірчого управління майном на даний час законодавством повною мірою не визначено. Однак для реалізації ряду законів України, які стосуються, насамперед, розвитку іпотеки, наявність законодавства та нормативно-правової бази в цій сфері вкрай необхідні.

Договірні відносини довірчих товариств з довірцями на території України базувалися на договорі доручення. Вартість активів, що знаходяться в управлінні діючих довірчих товариств, становить 4,05 млн. грн., 90% з яких припадає на цінні папери довірцелів, залучені за приватизаційні папери громадян України у процесі масової приватизації [12, с. 13]. За даними Держкомстату, у 2003 році в Україні нараховувалося 369 довірчих товариств [16].

В Україні передбачається створити новий тип фінансової компанії – “компанії по довірчому управлінню майном”. Кількість цих компаній буде зменшуватися, оскільки діючі ДТ виконали умови договорів з довірцями, придбали акції приватизованих підприємств і тепер знаходяться в ситуації стагнації.

Особливості структури фінансових послуг в контексті перехідного періоду

Проведений аналіз дозволяє визначити такі основні особливості структури фінансових послуг в Україні: 1) домінування послуг банківської системи над послугами небанківських фінансових посередників (за нашими розрахунками – 90% і 10% відповідно, в той час як у США – 28% і 72% відповідно (див. табл. 7); 2) переважання кредитування клієнтів, що залишається найбільш прибутковим видом діяльності; 3) існування значного розриву між відсотковими ставками комерційних банків за кредитами і депозитами (до 3 разів у 2000 р., у розвинених країнах – не більше 2-3%); 4) частка кредитів, на-

даним суб’єктам господарювання відносно ВВП залишається малозначною (порядка 18%, тоді як у розвинених країнах – 30-40%), при цьому кредитний ринок зберігав свою короткострокову спрямованість; 5) високий рівень процентних ставок за наданими кредитами, що зумовлено низькою платоспроможністю багатьох позичальників та високими ризиками неповернення кредитів; 6) у структурі кредитів, наданих суб’єктам підприємницької діяльності, факторинг становить лише 0,1% загального обсягу; 7) концентрація більшості кредитних спілок лише у шести областях, переважна частина членів цих інститутів активно не користується їх послугами, а більшість кредитів носять споживчий характер; 8) майже 90% активів акумульовані чотирма найбільшими пенсійними фондами; 9) недостатньо розвинуті в Україні такі соціально значущі види страхування, як пенсійне, медичне та страхування життя, в Україні застрахованими є лише близько 10% ризиків (у більшості економічно розвинених країн – 90-95%) (табл. 6).

Висновки

1. Упродовж 2003 року в банківській системі спостерігалися певні позитивні зрушення: загальні активи банків зросли на 57,4%; частка кредитного портфеля в загальному обсязі активів підвищилася з 64,8 до 69,6%; частка прострочених та сумнівних кредитів зменшилася з 5,4 до 3,9%; мережа філій банків розширилася на 80 одиниць, що сприяло нарощуванню обсягів банківських операцій та поліпшенню якості обслуговування клієнтів банків. Доходи, отримані банками на 33,8%, більші, ніж у 2002 році. Основною статтею доходів залишалися процентні доходи. Серед традиційних банківських послуг переважає кредитування клієнтів, що залишається найбільш прибутковим видом діяльності. Кредитний ринок зберігає свою короткострокову спрямованість.

2. Незважаючи на позитивний тренд розвитку фінансових послуг банків, актуальним залишається питання капіталізації, оскільки капітал банків зростає нижчими темпами, ніж активи та зобов’язання банків. Високим є рівень процентних ставок за наданими кредитами. Частка кредитів, наданим суб’єктам господарювання відносно ВВП, малозначна.

3. Небанківські кредитні інститути і контрактні фінансові установи починають відігравати вагомий роль, складаючи конкуренцію у своїх і суміжних секторах ринку фінансових послуг (насамперед, кредитні спілки, ломбарди, ІСІ). Проте майже 30% кредитних спілок не виконують вимоги достатності капіталу, що свідчить про більш ніж десятикратне перевищення зобов’язань над капіталом. В структурі послуг домінують споживчі кредити (74%). Перспективною уявляється галузь мікрокредитування: споживчі кредити та кредити, надані на ведення фермерських та особистих селянських господарств.

Таблиця 6

Відносні частки фінансових посередників за величиною активів, %

Тип посередника	1980	1990	1999
Депозитні інститути (банки)			
Комерційні банки	36,7	30,4	23,5
Позичково-ощадні асоціації і банки взаємних ощаджень	19,6	12,5	4,6
Кредитні спілки	1,6	2,0	1,7
Контрактні ощадні інститути			
Компанії страхування життя	11,5	12,5	11,8
Компанії страхування від пожежі і нещасних випадків	4,5	4,9	3,6
Пенсійні фонди (приватні)	12,5	14,9	18,2
Пенсійні фонди державної і місцевої влади	4,9	6,7	11,4
Інвестиційні посередники			
Фінансові компанії	5,1	5,6	3,7
Взаємні фонди	1,7	5,9	15,6
Взаємні фонди грошового ринку	1,9	4,6	5,9
Всього	100	100	100

Складено за [18].

4. Залишається високим у страховій галузі розрив між страховими преміями і виплатами, інтенсифікуються операції перестраховування, що свідчить про зростання фіктивного страхування, спроб “відмивання” грошей тощо. Домінують страхування фінансових ризиків (51,01%) і добровільне майнове (35,61%). Недостатньо розвинуті такі соціально значущі види страхування, як пенсійне, медичне та страхування життя. В Україні застрахованими є лише близько 10% ризиків, тоді як у більшості економічно розвинених країн цей показник сягає 90-95%.

5. Питома вага цінних паперів у складі активів суттєво різняться у різних ІСІ. З пояснень, які надають з цього приводу ІСІ, спостерігається дві тенденції, що спричинили таке становище: 1) низький рівень ліквідності цінних паперів на фондовому ринку; 2) розміщення ІСІ своїх активів у грошових коштах на депозитних рахунках комбанків, інших, більш ліквідних, видах вкладень, у зв'язку з наближенням часу закінчення діяльності багатьох ІСІ.

6. Майже 90% активів акумульовані чотирма найбільшими пенсійними фондами, що свідчить про недостатність конкуренції серед зазначених установ. Загальна кількість громадян, які беруть участь у недержавному пенсійному забезпеченні, становить приблизно 31 тис. осіб, а в країні наявні близько 11 млн. пенсіонерів. Отже, сектор недержавного пенсійного забезпечення має значні перспективи розвитку. Щомісячний розмір пенсійних виплат учасникам пенсійних фондів коливається від 8 грн. до 750 грн., у середньому ця сума становить 40-50 грн. на місяць. Найбільша кількість діючих недержавних пенсійних фондів розташована у м. Києві – 7 із 22, що є неоптимальним з точки зору просторової концентрації.

7. Поняття довірчого управління майном на даний час законодавством повною мірою не визначено. Вартість активів, що знаходяться в

управлінні діючих довірчих товариств, становить 4,05 млн. грн., 90% з яких припадає на цінні папери довіритель, залучені за приватизаційні папери громадян України у процесі масової приватизації. Найбільш актуальною залишається проблема поновлення довіри громадян до операцій довірчого управління.

Отже, на основі уточнення структури послуг фінансових посередників проаналізовано фінансові послуги банківських установ. Надано характеристику фінансових послуг небанківських кредитних інститутів (лізингові і факторингові компанії, кредитні спілки). Розглянуто стан фінансових послуг контрактних фінансових інститутів (страхові компанії, ломбарди, інститути спільного інвестування, пенсійні фонди, довірчі товариства). Виявлено особливості фінансових послуг в контексті перехідного періоду. Врешті – досягнуто мету дослідження.

Враховуючи результати дослідження, пріоритетними напрямками державної політики на фінансовому ринку, на нашу думку, мають бути наступні: 1) активізація розвитку сектора небанківських фінансових послуг; 2) підвищення прозорості процесів приватизації і збільшення частки організованого ринку цінних паперів; 3) забезпечення регіональної збалансованості ринку фінансових послуг; 4) стимулювання розвитку страхової галузі та ефективна взаємодія страхових організацій з іншими учасниками фінансового ринку; 5) розширення сфери діяльності недержавних пенсійних фондів тощо.

Подальші дослідження вимагають перевірки взаємозв'язку між комплексом (і обсягами) фінансових послуг та попитом на них, що спирається на формальному моделюванні потреб, які можуть бути задоволені фінансовими послугами, а також розробки заходів і механізму реалізації ефективної державної політики на фінансовому ринку.

Література

1. Аналіз діяльності інститутів спільного інвестування (ICI) у II кварталі 2004 року, аналітична записка, ДКЦПФР (www.ssmc.gov.ua, файл 2004-07-01 ISI.pdf)
2. Ватаманюк З.Г., Дорош О.Л. Небанківські фінансові інститути у перехідних економічних системах // *Фінанси України*. – 2003. – № 8.
3. Ватаманюк З.Г., Дорош О.Л. Небанківські фінансові інститути у країнах Західної Європи // *Фінанси України*. – 2003. – № 12.
4. Ватаманюк З.Г., Дорош О.Л. Небанківські фінансові інститути в економічній системі США // *Фінанси України*. – 2003. – № 3.
5. Дмитрієва О. Структура фінансових послуг у перехідній економіці // *Банківська справа*. – 2004. – № 1.
6. Загородній А., Сліпущко О та ін. Словник банківських термінів. – К.: Аконті, 2000. – 605 с.
7. Інформаційна довідка про стан розвитку фондового ринку України за 9 місяців 2004 року, ДКЦПФР (www.ssmc.gov.ua, файл 2004-09 stan fond rinku.pdf)
8. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України за I півріччя 2004 р., аналітична записка Держфінпослуг (<http://www.dfp.gov.ua>, файл 6m2004.pdf)
9. Корнєєв В.В. Банківське посередництво на ринку фінансових послуг // *Економіка України*. – 2002. – № 6.
10. Кульпінський С. Шляхи подальшого розвитку фінансових інновацій в Україні // *Банківська справа*. – 2003. – № 1.
11. Ніколаєв Є.Б. Підвищення ролі небанківських фінансово-кредитних установ // *Фінанси України*. – 2002. – № 12.
12. Річний звіт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України за 2003 рік (<http://www.dfp.gov.ua>, файл Zvit_DFP_2003.pdf)
13. Річний звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) за 2003 рік (www.ssmc.gov.ua, розділ “1.6. Діяльність інститутів спільного інвестування”)
14. Річний звіт Національного банку України за 2003 рік (www.bank.gov.ua, файл A_report_2003.pdf)
15. Розвиток факторингу в Україні, аналітична записка Держфінпослуг (<http://www.dfp.gov.ua>, файл Faktoring_ukr.pdf)
16. Статистичний щорічник України за 2002 р. / За ред. О.Г.Осауленко, Державний комітет статистики України. – Київ: Видавництво “Консультант”, 2003.
17. Фінансовий стан та розвиток кредитних спілок за I півріччя 2004 р., аналітична записка Держфінпослуг (<http://www.dfp.gov.ua>, файл KC_6_2004.pdf)
18. Mishkin, Frederic S. The economics of money, banking, and financial markets. – 6th ed., 2001. – 715 p.